

Vincze Tamás

VAJTHÓ LÁSZLÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA¹

(részletek az abszolút pedagógusról szóló kétrészes tanulmányból)

DOI: <https://doi.org/10.32558/abszolot.2021.10>



Vajthó László (1887–1977)

Vajthó László neve országosan ismertté vált az 1920-as évek végén. A harmincas-negyvenes évek magyar oktatásügyének ő volt az egyik legsajátosabb figurája, még napilapok is foglalkoztak vele és az általa indított értékmentő akcióval, a Magyar Irodalmi Ritkaságok című sorozattal, amelynek egyes darabjait diákjaival együtt gondozta, adta ki, sőt: gyakran tanítványaival íratott bevezető szöveget a megjelentetni kívánt művekhez. Így avatta be diákjait a tudományos kutatómunka, a szövegkiadás rejtelmeibe, így keltette fel érdeklődésüket a magyar múlt elfeledett kulturális kincsei, gyöngyszemei iránt. Ez már önmagában is elég lett volna ahhoz, hogy felfigyeljenek rá szakmai berkekben, ő azonban nem elégedett meg ennyivel, indított egy akkoriban igen modern kezdeményezésnek számító szak módszertani sorozatot, A tanítás problémáit, amelynek olyan neves

¹ Vincze Tamás fenti című kétrészes tanulmánya a Kazinczy Ferenc Társaság *Széphalom* című 2012-es (22.: pp. 315–333) és 2013-as évkönyvében (23.: pp. 407–422) jelent meg. A Kiss Árpád Műhely 2014. november 11-én tartotta beszélgetését Vajthó Lászlóról (1887 – 1977), az abszolút pedagógusról, a Berzsényi Gimnázium legendás irodalomtanáráról (1925–1950), aki diákjaival máig nélkülözhetetlen forráskiadásokat állított elő. A beszélgetés elindítói a Berzsényi egykori és mai tanára, Kenyeres Judit és Terjéki Ildikó, valamint Klein László könyvtáros voltak.

szervezőket tudott megnyerni, mint Baránszky-Jób László, Varró Margit, Merényi Oszkár, Papp István, Gedő Simon vagy Szondy György. Karrierje akkor teljeseedett ki igazán, amikor 1935-ben a debreceni egyetem bölcsészkarának magántanára lett, később aztán ez a tekintélyes intézmény a „címzetes rendkívüli tanár” jól hangzó, bár tényleges pozíciót nem jelentő titulussal is kitüntette.

A háború után Vajthó eltűnt a porondról, szerkesztőként jegyzett könyvsorozatai leálltak, publikációi ritkábban jelentek meg. A hatvanas évek végétől került újra reflektorfénybe, amikor nagyszerű visszaemlékezése, a Tanári pályám emlékezete című könyv megjelent. Ekkor újra felé fordult az érdeklődés, és 1977-ben bekövetkezett haláláig ismét többet foglalkozott vele a sajtó, még a televízió is portréműsört készített róla. Ez az újrafelfedezés, Vajthó másodvirágzása, „Őszikék-korszaka” azért volt jelentős, mert így a fiatalabb nemzedék is megtanulhatta a nevét, annak a generációnak a tagjai, amely már csak antikváriumokban juthatott hozzá Vajthó műveihez, az általa kitalált és gondozott sorozatok kiadványaihoz. Ekkor azonban kicsit úgy járt Vajthó is, mint minden hosszú életű tudós, a szélesebb olvasóközönség már nem az igazi, az eredeti Vajthót ismerhette meg, alakjára ugyanis közben leválaszthatatlanul ráfonódtak azok a jelzők, epitheton ornansok, amelyeket a tanítványok aggattak rá, az egykori diákok emlékezéseiből kibontakozó Vajthó-kép lassan kezdte teljesen eltakarni, kiszorítani a valós Vajthó Lászlót. Megszülettek a Vajthó jellemzésekor mindegyre felbukkanó klisék, sztereotípiák (a szabálytalan pedagógus, a tanügyi forradalmár), s ezek erős színei mellett elhalványult Vajthó arca. Ki gondolta volna például, hogy magának Vajthónak sem volt könnyű megbékélni a saját „szabálytalanságával”, erős lelkiismeret-furdalást érzett rengeteg kitérővel tűzdelt, csapongónak tűnő tanári magyarázatai miatt, és ha közelebbről megismerjük, rájöhethetünk: egyfajta muszáj-Herkules, muszáj-forradalmár volt ő, mivel részben számos iskolán kívüli elfoglaltsága is arrafelé terelte, hogy ne ő szerepeljen az óráin, hanem minél nagyobb teret és önállóságot biztosítson a diákjainak, kutatómunkára, szintetizáló gondolkodásra, lényegfelismerésre, összehasonlításra ösztönözve őket. Nyilván diákkori tapasztalatai is azt erősítették benne, hogy csak az a tudás válik igazán a sajátunkká, amit nem készen kapunk másról, hanem magunk küzdünk meg minden egyes darabjáért, magunk fedezzük fel, magunk illesztjük be addigi ismereteink láncolatába, magunk adunk neki formát és magunk jelöljük ki a helyét a szellemi kincstárunkban. Emellett viszont – bármilyen hihetetlen is – ez a „szabálytalan” pedagógus örökösen küzdött belül önmagával, és titokban nagyon is vágyott arra, hogy kicsit

módszeresebben, nagyobb önfegyelemmel tanítson, jobban szem előtt tartva a klasszikus didaktika szabályrendszerét. Ebből a belső küzdelemből a szabálytalan, rendhagyó felépítésű és megszervezésű órákat élvező diákok természetesen nem érzektek semmit, ők évtizedek múlva is szerencsésnek, a sors kegyeltjeinek vallották magukat, amiért a nagy pedagógiai újító kezei alatt ismerkedhettek meg a magyar és a világirodalommal. Vajthó levelezéséből azonban kiderül, hogy bizony ára is van a pedagógiai reformoknak, hiszen maga a reformer örökös kétségek között törí az új utat, s megfáradva, aktív pályája végén igénye lesz a „klasszicizálódásra”. Ennek feltárása azonban nem von le semmit Vajthó értékéből, sőt: így lesz igazán, teljes, emberi az utókor Vajthó-képe, és ezt a képet ideje végre megrajzolni még azon az áron is, hogy a mítoszteremtő tanítványok (Hegedűs Géza, Rába György, Vas István stb.) jóindulatú túlzásait, „skatulyázási” szándékait (az egyoldalúan forradalmárszerepben, a lázadó pózában megmerevített Vajthó ábrázolására gondolok itt) leleplezzük.

(...)

Vajthó Lászlónak az iskola volt az éltető közege, nem volt boldog katedra és figyelő diákszemek nélkül. Amikor 1950-ben a Berzsenyi Gimnáziumból nyugdíjba kényszerült, joggal érezhette úgy, hogy az élete legfőbb értelmét jelentő tevékenységgel kell szakítania. Igaz, a nyugdíj híre nem érte váratlanul. A hatvanadik éve betöltése után, 1947-től már számolt azzal, hogy el kell hagynia katedrát, bár örökifjú és tevékeny lénye belülről tiltakozott a nyugdíjazás gondolata ellen. *„Bármennyire is bízott a további tanítás lehetőségében, 1950 szeptemberének közepén már arról kellett tudósítania régi barátnőjét, hogy nyugállományba helyezték. »Én nyugdíjasféle kezdek lenni, egyelőre nem tanítok, kérvényemet be kellett adnom, várom sorsomat. Igen szorgalmasan dolgozom Puskin-könyvemem, ha kész leszek elküldöm szigorú bírálatra.»*² Noha Vajthó még szeretett volna tanítani, a Berzsenyi Gimnáziumban nem állhatott többé katedrára, hivatalosan nyugdíjazták. Az abszolút pedagógusnak tekinthető Vajthó László számára ez nehezen feldolgozható helyzet lehetett.

Nem is tudott akkor még búcsút mondani a tanári pályának, az ötvenes években örömmel vállalt több általános iskolában is helyettesítést, csak hogy újra élvezhesse a pedagóguslét nagyszerűségét. Először a Márvány utcában helyettesített, majd a kispesti Adyban, később a Vécsei utcai iskolában, utolsóként pedig a Hungária úti iskola következett az átmeneti visszatérést kínáló intézmények sorában. Kicsit talán furcsának, szokatlannak tűnhet, hogy egy olyan sokat publikáló, neves középiskolai tanár, mint Vajthó, aki

² Kis Margit-hagyaték, 54. sz. levél. (A levél kelte: 1950. szept. 19.)

1935-től a negyvenes évek második feléig a debreceni egyetemen magántanárként is előadott, nyugdíjasként a köztudatban alacsonyabb presztízsűnek tartott általános iskolai tanítást is boldogan vállalta, nem érezte „rargon alulinak” a felső tagozatot, egyáltalán az általános iskolai környezetet, ahol a tanítványok (és a fiatalabb kollégák) valószínűleg nem is sejtették, hogy az idős helyettesítő magyartanár a két világháború közötti hazai irodalomtanítás egyik legjelentősebb újítója, több sorozat elindítója és szerkesztője, számos irodalmi rendezvény szónoka és nem kevés költő, író személyes ismerőse volt.

„Itt tanulta meg idős fővel azt is például, mit lehet csinálni osztályunkkal akkor, ha a téli hidegben nincs fűtés a tanteremben, így tanár és diákok téliabátban kénytelenek vacogni a kibűlt falak között. Vajthó emlékiratainak mai olvasóit megbölkenti az alázat és humor, amellyel ezt a számára kicsit mégis méltatlan helyzetet az irodalomtanítás nagy örege viselte. Igaz, hogy Vajthó ekkor találkozott először az általános iskolában alkalmazott módszerekkel, mégis egyszerre tűnhet nevetségesnek és szívszorítósnak, hogy az ország egyik legjobb középiskolai irodalomtanárának, A tanítás problémái című szakmódszertani sorozat hajdani szerkesztőjének nem derogált kollégái tanácsára beülni egy fiatal kartársnője óráira hospitálni, hogy az új iskolatípusban követendő tónust és eljárásokat megismerje. Ehhez egyszerre kellett nagyfokú szakmai és emberi alázat, érdeklődés, nyitottság és annak az igazságnak az átérése, hogy az oktatásban is alapok a legfontosabbak, mint minden más építkezésnél. Ez a felismerés íratta le vele az alábbi megállapítást az általános iskolai oktatásról: „Mert az is művészet, mint a középiskolai, az egyetemi. S egy jó általános iskolai teljesítmény több, mint egy rossz egyetemi tanári.”³

(...)

Csodálkozva olvassuk egy olyan módszertani újítóról, mint ő volt, hogy csak a pályája végére vált magabiztossá a katedrán, s mire megtanult jól tanítani, akkor kellett abbahagynia az aktív tanári tevékenységet. Nyilván jó adag túlzás is van ebben a megállapításban, de kihallható belőle a tanári foglalkozás sajátos tragikuma is: mire minden fogást elsajátítana a pedagógus, mire annyi tapasztalatot gyűjtene, amennyi biztosan vezetné őt a munkájában, addig eltelik 30–40 év, bezárul a kör, végéhez ér egy tanári pálya. Azt, hogy mennyire nem új ez a gondolat az öregkori visszaemlékezésében, hogy mennyire foglalkoztatta őt ez a sajátos pedagógiai paradoxon.

(...)

Vajthó időskori, újra feléledt alkotókedvének legértékesebb gyümölcsei mégsem ezek a kedves kis versek, hanem prózai művei, a két visszaemlékezés-

³ VAJTHÓ László: *Elfelejtett keringők*, Magvető, Bp., 1976, 361. A továbbiakban: VAJTHÓ, 1976.

kötet és a *Tanárok* című regény. Mindhárom művet összeköti a közös téma, az egymást félig-meddig átfedő élményanyag, amelyből építkeznek. Mi másról is írhatott volna Vajthó, ha nem az iskola, az oktatás és nevelés megunthatatlan világáról? Tette mindezt ráadásul olyan könnyedséggel, csevegő közvetlenséggel, hogy még a nem szakmai olvasóközönség számára is érdekfeszítő olvasmányt jelentenek Vajthó László időskori emlékezései. Az első visszatekintés *Tanári pályám emlékezete* címmel jelent meg 1969-ben a Tankönyvkiadónál. Némiképpen csapongó, a memoárműfajban megszokott lineáris gondolatmenetektől eltérő, anekdotákkal jócskán fűszerezett emlékezés Vajthó László kötete. Nemcsak szerkezetét tekintve „fegyelmezetlen”, tartalmilag is tarka, több szálát futtató munka ez: módszertani újítások szakszerű leírásától egykori iskolai életképek, epizódok filmkockaszerű felvillantásán keresztül vitriolos hangú iskolakritikáig sok téma felbukkan a könyvben, de mindegyiken átsugárzik az adhatás gyönyörűségének mélyen átélt-átérzett valósága.” ... holott az inkonzekvensnek tűnő felépítés mögött – bármennyire is hihetetlen – átgondolt írói elhatározás áll.

(...)

A *Tanári pályám emlékezete* című könyvet nemcsak az teszi érdekessé és izgalmas olvasmánnyá, hogy az olvasót is szellemi munkára hívja, hiszen vele rakatja össze a mozaikokból az egészet, hanem az is, hogy az életút egyes eseményeinek bemutatásakor, különösen a gyermek- és diákévek jellemzésekor – ugyanis a cím egy kicsit megtévesztő, nemcsak Vajthó pedagóguspályája tárul elénk a műből, hanem egész élete – mindig hozzáfűzi a tapasztalt pedagógus reflexióit is a tárgyalt epizódokhoz. Így például hosszan elmélkedik egykori tanító bácsija, Kótai Lajos arcképének megrajzolásakor arról, miért kerülendő a testi fenyítés az iskolában. Azok az ütések, amelyeket az egyébként tisztelt és kedvelt tanító Vajthó egyik iskolatársára mért, úgy látszik, az érzékeny szemtanúban is fájdalmas emlékként maradtak meg. Az egyik gimnáziumi latintanára képeinek felidézésekor arra is kitért, hogy ez a tanára folyamatosan szenvedett, ha az ő osztályukba kellett bejönnie, noha az a társaság sem volt különösen fegyelmezetlenebb a többinél. Vajthó ennek a sajátos averzióknak a rejtélyét is megfejtette időskorára, jó pszichológusra valló magyarázata az volt, hogy ez a tanára belátott a „fiúk másik arcába”, hiszen a felszín alatt minden osztálynak van egy valódi arca is, az említett tanár pedig észrevette, hogy Vajthó osztályában voltak a legközömbösebbek a diákok minden komolyabb tanulmány iránt. Annak felismeréséhez, hogy a „tanár minden mozdulatát szolgaként követő arcjátékművészetek mögött”, a „külső, kétszínű, önvédelmi

arc” maszkja alatt egy második arc is rejtőzik, nyilván a saját pedagógusi élményei vezethették el Vajthót.

(...)

A két visszaemlékezés mellett egy regény is megjelent Vajthó Lászlótól a 70-es években, témája szerint ez sem áll messze a másik két műtől, mivel sok epizódja iskolai környezetben játszódik, s a cselekmény egy fordulatokkal teli, küzdelmes tanári életút állomásait foglalja magába. A Tanárok című regény olvasóit és kritikussait a könyv megjelenésétől kezdve izgatta az a kérdés, mennyire tekinthető önéletrajzi ihletésűnek Vajthó e kései remeke, és így mennyire tartható Novák János, a mű főszereplője az író alteregójának. Maga Vajthó az *Elfelejtett keringőkben* tett egy halvány utalást arra, hogy részben a saját pályájának élményeiből építette fel Novák tanár úr történetét.²⁴ „Novák kétségkívül a két világháború közötti hazai tanári társadalom jellegzetes képviselője, s így nem is annyira egyéni vonásai révén, hanem egy típus megtestesítőjeként válhat érdekessé az olvasó számára. Leginkább Novák naplójának feljegyzései között találjuk meg azokat a gondolatokat, amehelyet Vajthó fixa ideáinak is lehetne nevezni, mivel a másik két műben is felbukkannak. A tanári munka és élet értelmével kapcsolatban felmerült kételyeit a főhős naplójába illeszti, mintha Novák tépelődő természetéhez jobban illene az ilyenfajta meditatálás, morfondírozás, mint az alapvetően optimista pedagógusként ismert szerzőhöz. A napló egyik bejegyzése igen csak elgondolkodtató, talán nincs is tanár, aki időnként ne jutna hasonló felismerésekre. Novák tanár úr Rilke Kristóf kornétás szerelmének és halálának legendáját olvasva azon elmélkedik, hogy a nap mint nap céltalanul, reménytelenül lovagló katona alakja milyen kiválóan szimbolizálhatná a tanárok sokszor hiábavaló, kiáztatással erőfeszítéseit, eleve kudarcra ítélt próbálkozásait, önáltató felbuzdulásait. A filozofikus hangulatú bejegyzés következő sorai a legmegragadóbbak: »Lovagolni, lovagolni, s mégint csak lovagolni... Reménytelenül, céltalanul s mégis napról napra, újra meg újra... Lám, máris társszerzője lettem a nagy költőnek, aki ohyan rokon, utódi szeretettel emlékezik meg a derék kornétás szerelméről és haláláról. Ohyan ez a történet, legbensőjében a szívembe zárt ígérel, mintha velem esett volna meg, pedig én nem szagoltam puskaport soha, s mégis mintha nem csekélyebb háborúban lennék már régtől, sokkal tovább a tizenhét végén önmagába fulladt világháborúinál, minden frontok megett, de minden frontnál semmivel sem csekélyebb élethalálharcban, abban, amit mi, szürke tanárok, a magyar és egyetemes kultúráért folytatunk. [...] Mátis két lovaglás jut eszembe, a Don Quijotéé meg a Munchausené. A búsképpű lovag gebéje hagyján. De a másiké, az örök fillentő, nagyotmondó? E pillanatban, ha fel is ocsúdok majd belőle reggel, álmatlan éjék után felfrissülve, ebben a könnyfakasztó komikumú lovasban látom tanári bevületeink és szétlőtt ábrándjaink tragikomikus paródiáját.«²⁵

⁴ VAJTHÓ, 1976. 18. „S a tanári pályám édes-bús emlékei? Erről külön kötetet írtam, de még tudnék róla mesélni! Némi ízék Tanárok című regényemben is benne felejtkeztek.”

⁵ VAJTHÓ László: *Tanárok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974. 214–215.

(...)

Hosszú élete végén megadatott neki az az öröm is, hogy megérte régi sorozatai – kicsit módosított formájú – folytatását, újjászületését. A tanítás problémái című sorozat 1969-ben indult el újra, a 70-es, 80-as években élte virágkorát, de még 1990-ben is jelent meg könyv ebben a sorozatban. Vajthó eredeti sorozatához hasonlóan az új széria darabjai is elsősorban az irodalom- és anyanyelvtanítás speciális kérdéseivel, a műelemzés módszereivel és az anyanyelvi képességek fejlesztésével foglalkoztak. A sorozat szerzői között ott találjuk Hernádi Sándort, Zsolnai Józsefet, Bácskai Mihályt, Tüskés Tibort, Fried Istvánt, Forgács Annát, Cs. Nagy Istvánt, Kiss Tamást, Szende Aladárt, egy szóval a 70-es, 80-as évek hazai magyartanításának legismertebb képviselőit, felsőoktatókat, kísérletező tanárokat, középiskolák lelkes pedagógusait. Vajthó, akihez már a Tanári pályám emlékezete című visszatekintés írása közben elért a különös feltámadás híre, így üdvözölte említett könyvében az új sorozatot: *„Így hát nem furdal komolyabb önvád, sőt megilletődve hallom, hogy egy idő óta elcsendesedett második sorozatomnak az új pedagógiai világban »folytatása következik«, vagyis a mai pedagógiairányítók méltónak tartják kezdeményezésünket, hogy magasabb szinten lángrollobbantsák a mi elgondolásunkban akkoriban még csak pislákoló szikrát. Bárcsak megalósulna, nagyobb tért hódítana a tervezett vállalkozás!”*⁶ Vajthó kívánsága teljesült, a hazai szak módszertani irodalom egyik legsikeresebb, legnépszerűbb sorozatává vált a 80-as évek elejére *A tanítás problémáinak új változata*. Jóval szerényebb módon, egy-egy elszigetelt kezdeményezés formájában a Magyar Irodalmi Ritkaságok is folytatásra talált: így például az ELTE Apácai Csere János Gyakorló Iskolájának munkaközössége 1962-ben sajtó alá rendezte, jegyzetekkel látta el és kiadta Kisfaludy Sándor ifjúkori naplóját, majd ugyanennek az iskolának a munkaközössége 1967-ben Horvát István 1805 és 1809 között vezetett pest-budai naplóját jelentette meg, hasonlóan alapos szöveggondozó munka után.”

⁶ VAJTHÓ László: *Tanári pályám emlékezete*, Tankönyvkiadó, Bp., 1969, 277.